

Kassai László ny. ezredes:

A HIVATÁSOS HONVÉDTISZT ÉS A TISZTIKAR INTÉZMÉNYES HELYE ÉS SZEREPE A MAGYAR HONVÉDSÉG SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI RENDJÉBEN

ÖSSZEFOGLALÓ: *A tisztikar¹ – a rájuk bízott katonai hatalom gyakorlása tekintetében – a Magyar Honvédség legbefolyásosabb részét képezi. Ez a réteg alakítja leginkább a haderőben zajló folyamatokat. A szerző tanulmányában² vizsgálja, hogy milyen jellegű és rendeltetésű intézményben szolgál a magyar hivatásos honvédtiszt, tanulmányozza a honvédség életében folyamatosan jelen lévő tisztii intézményt, a hivatásos honvédtiszti szolgálat intézményi megjelenését, valamint a hivatás és a tisztii pálya vonzerejét befolyásoló tényezőket.*

KULCSSZAVAK: *hivatásos honvédtiszt, tisztikar, szervezeti és működési rend*

A hadtudomány történetéből ismert, hogy a harci cselekmények parancsnoklását (vezetését) ellátó személyek elnevezése az adott kor társadalmi és katonai szükségleteinek megfelelően változott, és ezek a változások szinte egybeesnek a hadseregek történetével. Tanulmányomban csupán a *tiszt* fogalmát érintem. (Ehhez képest másodlagos, de figyelemre méltó és nélkülözhetetlen a honvédség altisztii csoportja is, amelyről itt és most csupán említést tettem.)

A tiszt megnevezés a hivatalos szolgálatot jelentő *officialis*, és a hivatalos tisztséget kifejező *officium* latin elnevezésből ered.³ A fogalom már a római hadseregben is ismert volt, de használata leginkább a 17. és a 18. században vált általánossá. A tiszt szó előtt jelzőként használt *honvéd* kifejezést a Révai nagy lexikona szerint „*Kisfaludy Károly alkotta meg Az élet korai című versében. Utána Kiss Károly⁴ használta a szót Hadműszótárában (1848)*”.⁵ Tanulmányozva a haza fegyveres szolgálatát ellátó személyek megnevezésére vonatkozó szóhasználatokat, a *honvéd elnevezés gyökerét a 19. századi Habsburg-ellenes függetlenségi törekvéseken alapuló nemzeti hadsereg megteremtésénél találjuk.*

¹ A Magyar értelmező kéziszótár szerint a tisztikar a hadsereg tisztjeinek összessége. – A hadsereg valamely részének tisztjei együtt. Juhász József et al. (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 1346.

² A tanulmány 2018 nyarán készült, így a védelmi szférát érintő, 2019-ben életbe lépő szervezeti változásokat (Honvédelmi Minisztérium átalakulása, a Magyar Honvédség Parancsnokság létrejötte stb.) értelemszerűen nem tárgyalja a szerző.

³ Az *officialis*, *officium*, *offizier* és *oficér* fogalmak jelentését az Idegen szavak és kifejezések szótára tartalmazza. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 465.

⁴ Kiss Károly (1793–1866) hadtudományi író, az MTA tagja, 1837-ig aktív katonai szolgálatot teljesített. 1848 márciusában az Országos Nemzetőrségi Haditanácsának politikai osztályfőnökévé és előadójává nevezték ki. Idézett művének címe: *Hadi műszótár magyar-németül és német-magyarul*. Heckenast, Pest, 1843.

⁵ Révai nagy lexikona. X. (Hérolld–Jób.) Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1914, 251.

Jelenleg – a személyi állomány vonatkozásában – a honvéd elnevezés alapvető forrását egyrészt a honvédség nevét meghatározó törvények,⁶ másrészt a 2012. évi CCV. törvény (a továbbiakban: szolgálati törvény) címében megjelenített „a honvédek jogállásáról” szülő tárgyi jelölés adja. *Lényegében, e tények adják a honvédtiszt helyének megjelölésére, azonosítására és más szervezetek tisztjeitől⁷ való megkülönböztettségére vonatkozó, hivatalosnak tekinthető elnevezést.* Annak ellenére, hogy a szolgálati törvény címe a honvédek jogállásáról szól, annak hatálya egyértelműen a katonákra terjed ki. Ezzel a megoldással, ha a törvény nem is említi, de sugallja, hogy a honvéd és a katona rokonértelmű (szinonim) kifejezések, mivel a két elnevezés között szoros, mindenben megegyező tartalmi azonosság van.

Olvasva a hivatásos honvédtiszteknek és a tisztikarnak a honvédség szervezeti és működési rendjében való intézményes helyével és szerepével kapcsolatos írásokat, illetve tudományoskonferencia-anyagokat, meg kell állapítanom, hogy *az azokban leírt tények* – a megváltozott társadalmi, politikai, katonai és technikai követelmények ismeretében – *egyértelműen jelzik a honvédség keretében jelentkező dilemmák és megoldatlan szükségletek felerősödését.* Ezek egy része számomra tárgyilagosnak tűnik, más részükben bizonytalanság tapasztalható a tekintetben, hogy e dilemmák milyen mértékben felelnek meg a tudományos igényeknek, az állami szükségleteknek és lehetőségeknek, valamint a témákat művelő réteg elvárásainak. A jelenségek egy részét a honvédség alapvető céljaitól és rendeltetésétől elvonatkoztatva vizsgálják. Vitássá tesznek néhány olyan intézményt és nézetet, amelyek a hadseregek közös jellemzői.

Tanulmányomban – figyelemmel a jelzett dilemmákra is – elsősorban azzal kívánok foglalkozni, hogy milyen jellegű és rendeltetésű intézményben szolgál a magyar hivatásos honvédtiszt, másrészt a honvédség életében folyamatosan jelen lévő tiszti intézménnyel, a hivatásos honvédtiszti szolgálat intézményi megjelenítésével, valamint a hivatás és a tiszti pálya vonzerejét befolyásoló tényezőkkel is foglalkozom.

A MAGYAR HONVÉDSÉG ALAPVETŐ JELLEMZŐI

Ahhoz, hogy a hivatásos honvédtiszt (katonatiszt), illetve a tisztikar intézményes helyét és szerepét – a honvédség feladati, szervezeti és működési rendjében – megközelítőleg pontosan meg tudjuk határozni, elkerülhetetlen, hogy a honvédség néhány sajátos jellemzőjével ne foglalkozzunk. *Ugyanis a hivatásos honvédtisztet, a tisztikart körülvevő külső és belső környezeti viszonyokat tükröző, kiemelten fontos tényezők vizsgálatától eltekinteni nem lehet.* Jeleznem kell, hogy a honvédség alapvető rendeltetéséből, a katonai tevékenység sajátosságából adódóan a más intézményeknél jelentkező ugyanazon, vagy hasonló viszonyok másképpen jelentkeznek, illetve értékelhetők. Adódik ez abból, hogy a honvédséggel szemben lényegesen mások a társadalmi elvárások, illetve szükségletek.

⁶ Magyarország Alaptörvényének 45. cikk (1) bekezdése; a honvédelemről és a Magyar Hadseregről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 35. § (1) bekezdése.

⁷ A rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény 13. §-a határozza meg a hivatásos állomány rendfokozatát. A törvény kimondja, hogy a rendfokozatot szóban és írásban az adott rendvédelmi szervhez tartozásra utaló jelzővel kell használni.

A honvédség társadalmi rendeltetése és főbb jellemzői

A honvédség azon intézmények csoportjába tartozik, amelyek nem csupán egy társadalmi csoport (alapítvány, gazdasági társaság, egyesület stb.) tagjainak az érdekében tevékenykedik, hanem az egész társadalom érdekét szolgálja. Másrészt az 1989. évi XXXI. törvény – a jogállamban való békés politikai átmenet keretében – a honvédséget az alkotmányos állami alapintézmények közé sorolja, ami egyben kifejezésre juttatja annak társadalmi elismertségét is. Harmadsorban a honvédséget a magyar állam alkotmányos keretek között hozta létre és tartja fenn.

A honvédség nevét és annak hadtudományi szempontból való minősítését, valamint alapvető feladatait (rendeltetését) Magyarország Alaptörvénye a következőkben határozza meg (45. cikk, [1] bekezdés): „Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség. A Magyar Honvédség alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, a nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése.”

Azonban az általam olvasott néhány szerző, de a honvédség keretében terjesztett orgánumok jelentős része⁸ is az állami akarat ellenére – tetszetősnek tűnő buzgalommal és feltűnően nagyzó büszkeséggel – a fegyveres erő helyett tudatosan használja a haderő elnevezést. Megítélésem szerint a hadtudomány művelőinek, illetve oktatóinak, de a parancsnokságoknak és főnökségeknek is figyelembe kellene venniük, hogy Magyarország Alaptörvénye Magyarország jogrendjének alapja.⁹

Az Alaptörvény által létrehozott és minősített honvédségnek mint sajátos intézménynek a jogállását a Honvédelmi Törvény (a továbbiakban: Hvt.) a következőkben határozza meg. „A Honvédség polgári irányítás alatt álló, függelmi rendszerben működő, békében az önkéntességen, rendkívüli állapotban és megelőző védelmi helyzetben az önkéntességen és az általános hadkötelezettségen alapuló állami szervezet. Egyes szervek törvényben meghatározott katonai igazgatási feladatokat is ellátnak. A Honvédség a feladatait a honvédelemben közreműködő más szervekkel együttműködve hajtja végre.”¹⁰

Az előző általános törvényi meghatározásból és a törvény egyéb rendelkezéseiből megállapítható egyrészt, hogy a magyar állam által – a korábban már idézett törvényben meghatározott céllal és rendeltetéssel – létrehozott és fenntartott honvédség (magyar fegyveres erő) a Hvt. által meghatározott és garantált önálló szervezet, amely sajátos belső szervezeti struktúrával és követelményrendszer szerint működik. Másrészt megállapítható, hogy a Hvt.-ben a jogalkotó – a katonai tevékenységre, működésre és a katonai szolgálat sajátosságaira alapozva – deklaratív módon és a szervezeti működés széles körére kiterjedően, sokrétűen rendezi a más szervezeti típusoktól való elkülönülést.

⁸ Itt csupán két szerző írását említem: Krizsbai János: A katonai hivatás értéktartalma az önkéntes haderőben. Hadtudomány, 2016/különszám, 15.; Takács Attila Géza: A parancsnoki szerepkör és a csapatépítés felelőssége, kihívások a (poszt)modern haderőben. Hadtudomány, 2016/különszám, 69. Nem kívánom a sort folytatni, mivel számos szerző és számos jelentős kiadvány is használja a fegyveres erő helyett a haderő elnevezést.

⁹ Magyarország Alaptörvénye Q) cikkének (1) bekezdése határozza meg.

¹⁰ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 35. § (1)–(2) bekezdése.

A tisztii intézmény jelenléte a hadseregek, közelebről a Magyar Honvédség életében

Ahhoz, hogy a katonatiszti intézmény (tisztikar) maradandóságára közel elfogadható választ adjunk, elsőként az államok állandó hadseregszervező igényét, illetve szükségletét kell említenünk. De – témánkat illetően – *számba kell vennünk a hadseregek eredményes tevékenységére és működésére jellemző egyéb alapintézményeket és intézményrendszereket is, amelyek helyzetükben és tulajdonságukban napjainkig jelen vannak.* Ilyen a katonai szolgálati rend és fegyelem, a függelmi viszonyok, a centralizált szervezeti rend, a hierarchikusan egymásra épülő döntési folyamatok, az engedelmességi kötelezettség, a szolgálati parancs és a parancsnoki intézmény, a tisztii szolgálat, a rendfokozatok, a katonai szervezetek elnevezése, de ugyanígy eszményi állandóságot mutat a katonai erények számos területe és birtokállománya stb. is. *Ezek lényegében a hadseregek, közelebről a Magyar Honvédség életében is fennálló, létező állandóságot, maradandóságot kifejező értékek.* Feltétlen szólnom kell róla, hogy ezeket az értékeket a magyar állam a mindenkori katonai szükségleteknek megfelelően, a vonatkozó törvényekbe és egyéb jogszabályokba beépítve átörökíti.

Történelmi tények bizonyítják, hogy – mint a társadalmi munkamegosztás minden oldala – a foglalkozásszerűen végzett katonai szolgálat is azért jött létre, mert a társadalom életében annak idején olyan új szükségletek jelentkeztek, amelyeket a meglévő régi munkamegosztás alapján már nem lehetett kielégíteni. A munkamegosztásnak ezek az új szükségletei abban is jelentkeztek, hogy az addig katonáskodó réteg, *a katonai vezetés (parancsnoklás) kizárólagos jogát az egyedül életcéljának tekintendő személyek tisztii szolgálatában látták.* Az államok (a hadseregek) igénye az volt, hogy a hadsereget a hadviseléshez, a katonai tevékenységhez értő hivatásos katonatisztek irányítsák. Lényegében a hivatásos katonatiszti intézmény az, amely lehetővé teszi a hadseregek működésének és tevékenységének jellegéből adódó követelmények biztosítását. *Ez az intézmény a történelem során szükségszerűen azért jött létre, illetve azért maradt fenn, hogy a hadseregek működésének és alkalmazásának céljait megfelelően szolgálja.*

A következőkben – már a folyamatosság bizonyítása miatt is – röviden szót kell ejtenem arról, hogy a közeli történelem során az állam hogyan határozta meg a katona, illetve a honvédtiszt helyét és szerepét a Magyar Honvédség szervezeti rendjében és a társadalomban.

A Magyar Királyi Honvédség számára 1890. július 1-jén hatályba lépett *Szolgálati Szabályzat* szerint „Minden tisztet becsületteljes hivatása iránti teljes odaadás és áldozatkészség, kötelességei teljesítésében hajthatatlan állhatatosság, szilárd jellem, lovagias gondolkodásmód és mély becsületérzés egyaránt tüntessen ki.”¹¹ „A tiszt, kiválóan arra lévén hivatva, hogy alárendeltjeit nevelje és vezesse, fáradhatatlan buzgalommal gondoskodik azok harcászati kiképzéséről és igyekezzék azt a tökéletesség legmagasabb fokára emelni.”¹²

Figyelemre méltó, hogy mind az 1931-ben, mind az 1944-ben hatályba léptetett Szolgálati Szabályzat a honvédség legfontosabb, belső összetartó, központi elemének (gerincének) a tisztikart tekinti, és megjelöli a tisztikar nemzetnevelő tevékenységben való részvételét.

¹¹ Szolgálati Szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára, 1890. július 1. Az Elnökség 3391. számú közrendelete. Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1931. Honvédségi Közlöny, 11/A–32. a., 23. § 185. pont (a továbbiakban: SZMSZ).

¹² SZMSZ 23. § 187. pont.

Az 1949. október 15-én hatályba léptetett *Ideiglenes Szolgálati Szabályzat*¹³ – az országban bekövetkezett társadalmi átalakulás következményeként a tiszt és vele együtt a tisztikar korábbi társadalmi rangjának, kiváltságos helyzetének megszüntetése, illetve korlátozása végett – nevesítve, önálló cím alatt már említést sem tesz a tiszt és a tisztikar feladatairól, illetve felelősségéről. Az ezt követően kiadott jogszabályokban kisebb eltérésekkel, de *lényegében a tiszt intézmény rendeltetése és folyamatosságának elismerése, kimondatlanul a tiszt rendfokozatok jelölésében, valamint a parancsnoki, szolgálati elöljárói, a felettesi, illetve a konkrét szolgálati beosztás ellátásában betöltött szerepében nyilvánult meg*. Kivételt képez ez alól a 24/2005. (VI. 30.) HM rendelettel kiadott és többször módosított – jelenleg is hatályos – *Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzata*, amely a katonák általános kötelességei és jogai, a parancsnok és egyéb szolgálati személyek feladatai mellett a 11. pontban előírja, hogy „*Minden katonai szervezetnél: a) a tisztek kötelesek megtervezni, megszervezni alárendeltjeik tevékenységét, biztosítani a végrehajtáshoz szükséges feltételeket, valamint irányítani az alegységek felkészülését és a tiszthelyetteseket.*”¹⁴ Ez a tiszt tevékenységének nevesítésére irányuló rendelkezés az utóbbi évek egyfajta kísérletének tekinthető.

Végül a tiszt intézmény sajátos folyamatosságának igazolása végett a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CLV. törvény tisztekre vonatkozó – jelenleg hatályos – rendelkezéseit kell érintenem. Ez a törvény rendeltetésénél fogva a katonai szolgálati jogviszony alapján rendezi a hivatásos és szerződéses állományú katonák, a tényleges szolgálatot teljesítő önkéntes katonák, a honvéd tisztjelöltek és a honvéd altiszt jelöltek jogviszonyát.¹⁵ A honvédség keretében lévő állománycsoportokat a törvény 1. számú melléklete tartalmazza, amely szerint egységesen van legénységi, altiszt és tiszt állomány. A *tisztek csoportjába* a tisztek, főtiszték és a tábormokok tartoznak.

A tiszt intézmény folyamatosságával és szükségszerű megmaradásával, jelenlétével kapcsolatban eddig leírtakból – számomra – egyértelműen kiderül, hogy a második világháború befejezését követően Magyarországon végbement társadalmi és politikai változások, illetve fokozatos átmenetek következtében a tiszt intézmény elszemélytelenedett, felszínessé vált, más állami és társadalmi megvilágításba került. A *hagyományos tiszt eszmény intézményesen részben megszűnt*, illetve átalakult: jelenleg a rendeltetésének, illetve alapvető jellegének, helyének és szerepének meghatározása nélkül, *a szolgálati törvény mellékletének egyik állománycsoportjaként van táblázatba foglalva*.

A HONVÉDTISZTEK ÁLTAL BETÖLTÖTT SZEREPEK A HONVÉDSÉG SZOLGÁLATI, SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI RENDJÉBEN

A hivatásos honvédtisztek (tisztikar) a Magyar Honvédség szolgálati és szervezeti rendjében, illetve működésének biztosítékában intézményesített feladatok és hatáskörök szerint több irányú és természetű feladatokat látnak el, vagy éppen egyszerre több minőségben tevékenykednek. Ezek sorából – az adott törvényi rendelkezések figyelembevételével – kívánok néhány leginkább jellemző területet megemlíteni.

¹³ Az Ideiglenes Szolgálati Szabályzatot 1949. október 15-én az Elnökség 33000/1949. számú közrendelete léptette hatályba.

¹⁴ 24/2005. (VI. 30.) HM rendelet a Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatának kiadásáról.

¹⁵ A honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény 1. § (1) bekezdése jelöli meg a törvény hatályát.

Elsőként meg kell állapítanom, hogy *a hivatásos honvédtisztek az alapvető törvényi jogforrások alapján*¹⁶ tényleges szolgálatot teljesítő katonák. Ezekben a jogforrásnak tekinthető törvényekben a törvényalkotó kötelező jelleggel nevesítve kinyilvánította, hogy a Magyar Honvédség keretében katonák (legénység, altisztek, tisztek) teljesítenek tényleges szolgálatot.

A jelen témával kapcsolatos tanulmányaim során sarkalatos következtetésre jutottam: a tényleges állományú honvédtiszteknek az élethivatásként választott katonai pályán való tevékenységét hivatásszerűen végzett foglalkozásnak kell tekintenünk. Abból az általános megállapításból indultam ki, hogy ha valaki a megélhetését biztosító, rendszeres – képzettséghez, képesítéshez és gyakorlathoz kötött – szellemi és szakmai tevékenységet végez, akkor az foglalkozásnak tekinthető, illetve minősíthető. Ha pedig valaki élethivatásként, elhivatottság, a pálya iránti hajlam alapján választ foglalkozást, akkor azt a tevékenységet hivatásaként végzi.

Ha ezek után a hivatásos honvédtisztek katonai szolgálatának lényegére megközelítőleg helyes választ akarnánk adni, abból kell kiindulnunk, hogy a *hivatásos honvédtisztek katonai szolgálata – a mai magyar valóságra vetítve – önkéntességre, többletkötelezettségre és áldozatvállalásra épülő, alapvető társadalmi (védelmi) szükséglet kielégítését szolgáló, sajátos kiképzést és szakértelmet igénylő katonai tevékenységre szakosodott foglalkozás*. Tehát mint látható, ez egy sajátos, hivatásszerűen végzett foglalkozás, amit a Magyar Honvédség keretében a tényleges szolgálatot teljesítő honvédtisztek töltenek be.¹⁷

1. A szolgálati törvény szerint az állam és az állomány tagja között katonai szolgálatteljesítés céljából létrejött megállapodás alapján az állomány tagja (a honvédtiszt) állami szolgálatba lép. Ebben a sajátos jogviszonyban alapvetően az állam által szükségszerűen képviselt érdek érvényesül, amit a katonai szolgálati viszony tartalmi lényegének megfogalmazása útján kíván érvényre juttatni. Ugyanis a szolgálati törvény alapján a honvédség feladatainak megvalósítása érdekében a szolgálatteljesítés szigorú függelmi rendben, egyes alapjogok korlátozásának elfogadásával, valamint az élet és testi épség kockáztatásával valósul meg.

Tehát, aki az állam által támasztott szigorú szolgálati követelmények mellett – a Magyar Honvédség céljáról és tevékenységéről alkotott kép alapján – úgy gondolja, hogy a honvédtiszti szolgálat számára olyan foglalkozás, amelynek jövője van, sikert biztosít számára, vagy kedveli azt a jellegzetes életmódot, ahogy a katonatiszt testi, szellemi, erkölcsi, anyagi vonatkozásban él, vagy számára a hivatásos tiszti szolgálat hűen tükrözi a nehézségek leküzdésére irányuló bátor helytállást, aki rokonszenvet érez az önkorlátozó életvitel iránt és örömet leli a katonai tevékenységben, vagy éppen egyéniségéből fakadóan könnyen aláveti magát a katonával szemben támasztott elvárásoknak, azonosul azzal a szemléletmóddal, ahogy a katonatiszt a társadalom és a világ helyzetét látja, illetve megítéli, *az a hivatásos katonatiszti pályát választja*.

¹⁶ Alapvető jogforrásként egyrészt a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 40. §-a, másrészt a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény 1. § (1) bekezdése és a törvény 1. számú melléklete jelölhető.

¹⁷ Ezzel a néhány gondolattal megpróbáltam reagálni: 1. Dr. Himmer Péter főiskolai tanár, egyetemi docens „régii” kérdésére: „Katonának lenni ma foglalkozás vagy hivatás?” (A kérdés a Magyar Hadtudományi Társaság 2016. november 4-én tartott konferenciájának vitaindító referátumában a katonai hivatás értékrendjével összefüggésben vetődött fel.) 2. Másrészt dr. Krizbai János ny. ezredesnek a Honvédségi Szemle 2016/6. számában megjelent, „A katonai hivatás vagy foglalkozás dilemmái az önkéntes haderőben” című írásának felvetéseire.

2. *A tényleges állományú honvédtisztek állami szolgálata a honvédség szervezeti és működési rendjében* – a szükségszerűen kialakított tevékenységi körök és a működés jellege, valamint szakmai képzése szerint, jogszabályokban meghatározott – *általános és különös rendeltetésű beosztásokra tagozódik*. Ezek a következőkben foglalhatók össze:

a) A honvédtisztek jelentős hányada – a honvédség működésének egyik alapját képező irányítási (vezetési) viszonyok keretében – parancsnokként (vezetők, főnökök), illetve szakmai előjáróként (szakmai felettesek) teljesít hivatásos katonai szolgálatot.

b) A honvédtisztek másik csoportja a különböző szintű parancsnokságokon a szolgálati szabályzat által meghatározott beosztásokban teljesít szolgálatot.

c) Jelentős számú honvédtiszt szolgál a Honvéd Vezérkar szervezeti rendjében, illetve a Honvédelmi Minisztérium – mint központi államigazgatási szerv – szervezeti egységeinél.

d) A felsorolás teljességének igénye nélkül honvédtisztek szolgálnak továbbá a bíróságokon, ügyészségeken, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, a NATO különböző rendeltetésű parancsnokságainál, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatnál és még több más intézményben.

e) A honvédtisztek egyidejűleg – tevékenységük jellegének és szakmai kiképzésüknek megfelelő fegyvernemek, szakcsapatok és szolgálati beosztás szerinti csoportosításban – több minőségben is tevékenykedhetnek.¹⁸

A HIVATÁSOS HONVÉDTISZTEK HELYZETÉT, A PÁLYA VONZEREJÉT ÉS A SZOLGÁLATI MŰKÖDÉST BEFOLYÁSOLÓ NÉHÁNY TÉNYEZŐ

A hivatásos honvédtisztek helyzetét befolyásoló néhány intézményes tényező

Előjáróban jeleznem kell, hogy a hivatásos honvédtisztek (tisztikar) státushelyzetére vonatkozó néhány gondolatot elsősorban abból a nézőpontból próbálom megközelíteni, hogy azok a társadalom szempontjából milyen hasznos feladatot látnak el, másrészt, hogy ezt a tevékenységet, illetve szolgálatot a társadalmi ranglétrán az állam milyen magas szintre emeli.

Tény, hogy a törvényalkotó a Magyar Honvédségről és a katonai szolgálatot ellátó hivatásos állományról önálló törvényeket alkotott, és azokban kifejezetten hitelesíti, valamint szellemiségében is érvényre juttatja, hogy *a katonák és soraikban a hivatásos honvédtisztek a megbecsülésben és az intézményesített presztízshierarchiában – a honvédelem nemzeti ügyének elhivatott szolgálatában – a magyar társadalom fontos rétegét alkotják*. Ebben az úgynevezett sajátos társadalmi presztízselosztásban ezt a réteget (állománycsoportot) egyrészt az állami irányításból és a szövetségi kötelezettségből fakadó szoros követelmények, másrészt a lazább társadalmi megítélés is determinálja. *Ennek ellenére meg kell tartania azon képességét, amelyben a sajátos katonai élet és tevékenység szükségszerű követelményeit és hagyományos társadalmi arculatát érvényesíteni tudja*.

A hivatásos honvédtiszt helyzetét lényegesen befolyásolja az is, hogy a szolgálati jogviszonyban – mint azt már korábban is jeleztem – a szolgálati érdek elsőlegessége érvényesül. Ugyanis a szolgálati törvény indokolása szerint a honvédség feladatainak végrehajtása

¹⁸ 2011. évi CXIII. törvény 38. § (3) bekezdésének és a Hadtudományi Lexikon fegyvernem, szakcsapatok és szolgálati beosztás címszavak alatt található meghatározások figyelembevételével lett csoportosítva. Szabó József et al.: Hadtudományi Lexikon. I–II. Magyar Hadtudományi Társaság, Szeged, 1995, 328. (I), 1236 (II), 1272 (II).

nem tehető függővé a katona egyéni érdekeitől. *Az állam (a honvédség) és a katona között létrejött jogviszonyban – a bizonyos mértékű kölcsönösség mellett is – alapvetően az állam által szükségszerűen képviselt érdek érvényesül.*

A hivatásos honvédtiszteket – mint azt korábban jeleztem – a nagyobb áldozatokkal járó követelményekkel, a magas szintű képzési és képesítési, illetve továbbképzési igényekkel, a szolgálat ellátásával járó megterhelésekkel, a hűségi, készenléti és a szolgálati fegyelmi elvárásokkal arányos járandóságokkal és juttatásokkal kell az államnak honorálnia. Ugyanis a követelményekkel arányos juttatások már intézményes megjelenésükkel is nagyobb érdeklődést és vonzalmat váltanak ki a hivatásos katonai pálya iránt, ezenfelül minden bizonnyal csökkenti a versenyszféra elszívó hatását, és serkentőleg hathat a szolgálat megfelelő ellátására is.

A szolgálati törvény X. és XI. fejezete egységes rendszerbe foglalja a hivatásos állomány – benne a honvédtisztek – járandóságait és különböző juttatásait. A járandóságok sorában első helyen *a szolgálati viszony alapján való illetményre való jogosultság szerepel.* A hivatásos állomány illetménye a szolgálati törvényben meghatározott beosztási illetményből, honvédelmi pótlékból, illetménykiegészítésből, szolgálati időpótlékból, illetménypótlékból, valamint kiegészítő illetményből áll. Felmerül természetesen a kérdés: a kellő differenciáltsággal kidolgozott illetmény pénzben kifejezhető összege milyen mértékben arányos a már említett fokozott leterheléssel és veszéllyel járó intézményesített követelményekkel?

Minden foglalkozásnak társadalmi munkamegosztás alapján kialakult sajátos státusa van a foglalkozások hierarchikus rendjében. *Ugyanakkor egyes foglalkozásoknak más és más a státusuk, mivel a státusok között különbség is van tevékenységük jellegéből következően és abból adódóan, hogy milyen társadalmi szükségletet elégítenek ki.* Ezt a más foglalkozásoktól való különbözőséget a hivatásos katonai szolgálat mint foglalkozás tekintetében a törvényalkotó a szolgálatban töltött idő jelentős meghosszabbításával nem ismeri el. A vonatkozó törvényi rendelkezésekből az is kiderül, hogy minden foglalkozást – véleményem szerint igazságtalanul – a szolgálati nyugállományba vonulás szempontjából egyenlőnek tekint.

Az állam a Magyar Honvédség számára meghatározott feladatok végrehajtására a hatáskörök és feladatok megosztása szempontjából a katona állomány köréből három állománycsoportot hozott létre: a tiszti, altiszti és legénységi állománycsoportot. *A szolgálati törvény egyik alapvető fogvatékosságának tekinthető, hogy ezeknek az állománycsoportoknak a rendeltetése, intézményes helye és szerepe a honvédség működési rendjében nincs szabályozva.*

A pálya vonzerejét és a tiszt szolgálati működését befolyásoló néhány tényező

Úgy vélem, a hadseregek és a hozzájuk szorosan kapcsolódó katonatiszti hivatás általános pozícióvesztése az, amely csökkenti a pálya vonzerejét. Többek szerint valószínűleg az első világháborúban foszlott szét a háború és a katonaélet romantikája. A kiábrándulás a második világháborúban és az azóta eltelt időszakban csak fokozódott, és napjainkban a hadseregek egyik problémája éppen az, hogy miképpen ellensúlyozzák a katonai szolgálattal, és úgy általában a hadsereggel szemben tanúsított ellenszenvet.

Mint ismeretes, a történelem során az egyes társadalmak és maga az ember is megváltozott. A háborúk és a katonai harci cselekmények viszont lényegüket tekintve megmaradtak olyannak, amilyenek régen voltak: erőszakosnak, olyan emberi tevékenységnek, amelyben a legelső parancs az ellenség harcképtelenné tétele, megsemmisítése, és ahol a feladat végrehajtását állandó halálos veszedelem kíséri. A halálveszély vállalása nem természetes dolog,

éppen ezért kikényszerítése kivételes, más társadalmi tevékenységben elképzelhetetlen eszközöket követel, amelyek a meggyőzéstől egészen a kényszerítésig terjednek. *Lényegét tekintve ez a hadseregek alapvető rendeltetése.* Ezek a szükségszerű igények viszont a mai emberek egy része számára embertelennek tűnnek, elvetik, és ezért sem vállalják hivatás-szerűen a katonai pályát.

A magyar történelem több mint másfél évszázadában végbement éles politikai és társadalmi fordulatok következtében *a hadsereg, ezen belül a tisztikar jelentős hányada mindig az események kárvallottjai közé tartozott.* Kollektív elmarasztalás, időnként büntetés sújtotta, amelyhez hasonlóan – talán a közszolgálatban tevékenykedő személyek egy részét kivéve – egyetlen értelmiségi csoportnak sem volt része. Ez alapvetően azzal magyarázható, hogy a hivatásos tisztikar mindig és mindenütt a politikai hatalmat szolgálja, vele együtt bukik vagy dicsőül meg. *Tehát a politikai és társadalmi változások időrendjében a hivatásos katonatiszti pálya meglehetősen bizonytalan egzisztencia.* A végbement változásokat követően a hivatásos tisztikar jelentős részét hol folyamatosan, hol pedig hirtelen és váratlanul váltották le.

Az általam ismert tények és adatok alapján¹⁹ Magyarországon 1989 és 2004 között kompromisszumos megegyezéssel és viszonylag gyors ütemben végbement a szocialista rendszerről a kapitalista rendszerre való áttérés, azaz *lényegében megtörtént a rendszerváltás.* A választások útján hatalomra kerülő kormányok szinte mindegyike – hol a régi hadsereg struktúrájának lebontása és a nemzeti jellegű fegyveres erő megteremtése, hol a modernizációs minőségi fejlesztés, hol a költségvetési feszültségek stb. okán – célul tűzte ki a honvédség szervezeti csökkentését, amely a tisztikar esetében is nagymértékű létszámleépítéssel járt. Rusznyák József szerint 1991 és 1997 között 9280 tisztnek szűnt meg a szolgálati viszonya,²⁰ mely szám a későbbiek során még növekedett. A sorozatos átszervezések indítékai mögött, egyebek mellett kimondhatatlanul is felismerhető volt a régi tisztikar jelentős részének sajátos módon (nyugdíjazás, tartalékállományba helyezés stb.) történő leváltása. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a katonatömegeknek a honvédség soraiból való, szinte menekülésként felfogható kiáramlása hosszabb távon is csökkenőleg hatott a katonatiszti pálya társadalmi tekintélyére.

A rendszerváltást követően hozott számos törvényi rendelkezés sorából a hivatásos katonatiszteket, de egyáltalán a hivatásos állományt *hátrányosan érintette a szolgálati viszonyon alapuló nyugdíjrendszerről az öregségi nyugdíjrendszerre való áttérés.* A törvényalkotónak ez a döntése véleményem szerint objektíve megalapozatlan, sőt mi több, indokolatlan volt. Nem vette figyelembe azokat az általa meghatározott szigorú, áldozatokkal járó követelményeket, amelyeket a hivatásos katonákkal szemben támasztottak.

A rendszerváltással bekövetkezett, politikai, társadalmi és gazdasági változások alapvetően érintették a Magyar Honvédséget is. Ezek számos új helyzetet idéztek elő – egyebek mellett – a honvédség társadalmi helyzetének és a történelmi tradíciók megítélésében, illetve mérlegelésében. Az 1989–90-es évek szervezeti változásait követően a honvédség működését nagyrészt alkotmányosan új jogi alapokra kellett helyezni, illetve a tradíciókat újra kellett értékelni. *A jogalkotási folyamatban a hatalom akkor tárgyilagosan úgy ítélte meg, hogy a honvédség érték- és követelményrendszere politikailag semleges magatartást igényel.*

¹⁹ A tulajdonviszonyokat illetően meghatározó szerepe lett a magántulajdonnak, jelentősen csökkent, illetve megszűnt a társadalmi és gazdasági tevékenység állami koordinálása, létrejött a többpártrendszer és megszűnt a kapitalizmusellenes állami hatalom.

²⁰ Rusznyák József: Kiáramlás és társadalmi visszailleszkedés. Új Honvédségi Szemle, 1998/12., 67–77.

Egy folyamatos állandóságot kell a honvédségnek biztosítani, stabilnak és változatlanoknak kell maradni a napi működés során.

A rendszerváltást követően, a honvédség eredményes tevékenységének és működésének biztosítékául szolgáló hagyományos alapintézmények és intézményrendszerek szükségszerű felülvizsgálata során a honvédség szolgálati rendjének és fegyelmének lazítására, a katonai tevékenység humanizálására és liberalizálására irányuló nézetekkel lehetett – és lehet ma is – találkozni. Ezek sorából kívánok néhányat megemlíteni:

a) Eszényi József szerint: „*A pályát ma még sok feudális vonás jellemzi. Egyrésztől szükség van erre a hierarchikusságra, másrészt azonban nálunk még nem épültek ki azok a technikák, amelyek ezeket a merev alá-fölérendeltségi viszonyokat kompenzálnák. Ez pedig sok emberben ellenszenvet vált ki a hadsereggel szemben és nem teszi éppen vonzóvá a katonai hivatást.*”²¹ A szerzőnek erre a katonai tevékenység lényegét érintő – szellemiségében hibás – megállapításával kapcsolatban meg kell jegyezmem, hogy a történelem során nem volt olyan hadsereg, amely nem a függelmi rendszer alapján tevékenykedett volna. Ebből az alapgondolatból kiindulva Magyarországon a törvényalkotó – a védelmi szükségleteknek megfelelően és a katonai szervezetek eredményes működésének biztosítása érdekében – úgy döntött, hogy *a honvédség keretében tényleges szolgálatot teljesítő katonák és katonai szervezetek függelmi, tehát szoros alá- és fölérendeltségi viszonyban működnek.* Eszényi József álláspontját a benne felismerhető tévedések miatt – a honvédség szolgálati rendjének és fegyelmének védelme okán – erős kritika alá kell helyezni. De azt is meg kell állapítanom, hogy a liberális ideológiának, illetve politikának – éppen a természetéből adódóan – a honvédség keretében, mozgáster hiányában nincs helye.

b) A témával foglalkozó szerzők közül sok csupán az etikai követelmények oldaláról közelíti meg a katonai tevékenységet és a katona különböző helyzetekben tanúsított magatartását, és e nézőpontból fejti ki azok tartalmi elemeit. Nem tagadva az erkölcsi (morális) tényezők szerepét és jelentőségét a katona magatartásának formálásában, illetve azoknak a honvédség normarendszerében való érvényesülését, meg kell állapítanom, hogy annak túlhangsúlyozása károsan hathat *a honvédség működésére és a kiképzés követelményeire, mivel háttérbe szorítja a katonai tevékenység sajátos intézményesített követelményeit.*

A katonai etika tartalmi elemeit alapvetően a honvédség intézményesített rendeltetése és a sajátos feladatainak jellege határozza meg. E tartalmi elemeket a katonai tevékenység egyes jelenségeivel folyamatos összhangban kell vizsgálnunk, illetve alkalmaznunk. *A katonai etika tartalmi elemeinek mind békében, mind harci követelmények között az a feladata, hogy segítse a szükségszerűen intézményesített katonai követelmények érvényesülését.* Egyes katonai követelmények igénylik a katona pozitív erkölcsi tulajdonságainak kialakítását, illetve azt aényt, hogy az milyen körülmények között biztosítható a leghatékonyabban.

A hivatásos honvédtiszt szolgálati rendeltetésének néhány általános vonása

A hivatásos honvédtiszt a Magyar Honvédség legbefolyásosabb tagjaként általában az adott katonai szervezetenél szolgálati beosztásának megfelelően végzi (szervezi, irányítja, vezényli) az Alaptörvényben és a Hvt.-ben a honvédségre háruló sajátos állami, védelmi, biztonsági és egyéb feladatokat. Az állam által hatáskörileg szavatolt hatalmának birtokában biztosítja

²¹ Eszényi József: A katonai pálya presztízsének alakulása. Új Honvédségi Szemle, 2003/3., 6.

a honvédség, illetve az adott katonai szervezet rendeltetésszerű működését és folyamatos készenlétét. Szolgálati beosztásának megfelelően gyakorolja a törvényes hatalmat.

A mai viszonyok között az ideális hivatásos katonatiszt olyan áttekintő- és ítélőképességgel, általános katonai és szakmai képességekkel, felkészültséggel és műveltséggel rendelkezik, amely *biztosítja, hogy a szolgálati beosztásával összefüggő kérdésekben jól el tudja igazolni, megfelelő eredményeket hozó döntéseket tudjon hozni, és a feladatok végrehajtását jól meg tudja szervezni; továbbá rendelkezik mindazon akarati és jellembeli tulajdonságokkal, amelyek szolgálati beosztásának ellátásához szükségesek.*

A hivatásos honvédtisztnek a honvédségnél mint Magyarország fegyveres erejénél teljesített katonai szolgálatát – annak sajátos jellege és a katonai tevékenység tartalmára való tekintettel – egyértelműen fegyveres szolgálatnak kell tekinteni. Ez a sajátos jelleg és tartalom pedig a fegyveres harcra való felkészülésben és annak esetleges megvívásában jut kifejezésre. Az esetleges katonai kihívásokra megfelelő választ adni csak a magas színvonalon képzett és kiképzett, fizikai és pszichikai állóképességgel bíró hivatásos honvédtiszt irányítása, vezénylése alatt álló katonai szervezet képes.

A hivatásos honvédtisztnek (tisztikarnak) a sajátos katonai szakmai ismeretek mellett átfogó ítélőképés ismeretekkel kell rendelkeznie az ország bel- és külpolitikai, gazdasági, társadalmi helyzetéről és védelmi képességéről, a szövetségi viszonyokról, de nem utolsósorban az állami hatalom politikai céljairól is. E nélkülözhetetlen ismeretek alapozhatják meg a honvédtiszteknek egyrészt az állam védelmi politikája és az általános politikai célja közötti összefüggéseinek megismerését, másrészt az államot fenyegető veszélyek jellegének felismerését, valamint a kormányzat számára védelmi szempontból előterjesztett szükség-szerű javaslatokat és igényeket. A tisztikarnak meg kell szereznie azt a képességet, hogy a honvédség hatékony, szakszerű és biztonságos működését biztosító rendelkezéseit megalkossa.

A hivatásos honvédtiszt rendelkezze a szolgálati beosztásához szükséges ismeretekkel. Állandóan tökéletesítse általános műveltségét és katonai szakképzettségét, fejlessze parancsnoki és nevelői készségét, technikai ismereteit, a korszerű katona gondolkodásmódját, nyelvtudását. Rendszeresen tanulmányozza a szolgálati beosztásával kapcsolatos tudományok eredményeit és törekedjék annak hasznosítására, az általános értékű és a gyakorlatilag is hasznosítható tapasztalatait, javaslatait szakirodalmakban tegye közzé.

A hivatásos honvédtiszt egyik alapvető feladata, hogy szolgálati alárendeltjeit kiképezze, nevelje és szakszerűen irányítsa, vezesse. Gondoskodjon arról, hogy beosztottjai megfelelő szaktudást, jártasságot és készséget szerezzenek és a legnehezebb helyzetekben is sikeresen teljesítsék feladataikat. Fejlessze alárendeltjeiben a korszerű harc sikeres megvívásához szükséges jellembeli és akarati tulajdonságokat. Nevelje alárendeltjeit a harcra és a fegyelmezett magatartásra. Alárendeltjei körében fejlessze a nemzeti érzés, a nemzeti önbecsülés gondolatát, hirdesse a szövetségi államok hadserege iránti tiszteletet és a harcban való együttműködés szükségességét, fontosságát.

A katonai szolgálati feladatait a hivatásos honvédtiszt mint alárendelt öntevékenyen és kezdeményezően végezze. Támogassa és segítse előljáróit feladatainak végrehajtásában. Legyen szerény, szolgálatkész és fegyelmezett. A tisztikarban is ápolja és fejlessze a bajtársiasságot, a közösségi és a katonai szellemet.

A katonai szolgálat a hivatásos honvédtisztól is megköveteli fizikai állóképességének fejlesztését, a szolgálat fáradalmainak és nehézségeinek kitartó viselését. Fontos szolgálati érdek fűződik ahhoz, hogy a haza védelmére rendelt honvédtisztek egészségesek és fizikailag állóképesek legyenek. Ezért a hivatásos honvédtisztnek is gondot kell fordítania egészsége

fenntartására, testi erejének, ellenálló képességének, kitartásának és testkultúrájának fejlesztésére.

ÖSSZEGRZÉS

Az eddig leírtakból bizonyára kiderült, hogy a jövőben a kormányszatnak szükségszerűen megkülönböztetett figyelmet kell fordítania a hivatásos katonai szolgálatot teljesítő honvédtisztekre, mivel tevékenységükkel ők szolgálatják az állam honvédelemmel kapcsolatos katonai feladatai végrehajtásának alapvető biztosítékát. E *legitimált garanciális küldetés* alapján a hivatásos honvédtiszt elvárhatónak tartja, hogy az állam a törvényalkotó által meghatározott magas fokú követelményekkel arányos szolgálati feltételeket, kiszámítható, biztonságos életpályát, annak megfelelő illetményt és egyéb juttatásokat, valamint a szolgálati nyugdíj visszaállítását garantálja.

A honvédség előtt álló feladatokat olyan katonai elitnek kell levezényelnie, amely koncepciózusan át tudja látni a jelen és a jövő folyamatait, illetve tendenciáit. Katonai tapasztalataimra alapozott véleményem szerint *a katonai elithez tartozónak a Magyar Honvédség törvényes és eredményes működését biztosító, magas általános és katonai képzettséggel, illetve műveltséggel, parancsnoklási készséggel, a kor követelményeinek megfelelő műszaki és technikai ismeretekkel, valamint kormányzati elismertséggel rendelkező tábornoki kart kell tekinteni. Ők reprezentálják a Magyar Honvédséget a kormányzati és más állami szervek előtt. Rájuk hárul egyebek mellett egyrészt annak figyelemmel kísérése is, hogy a honvédség keretében miként érvényesülnek a rendszerrel konform jogszabályok, másrészt ki kell nevelniük a rendszer elvárásaival összhangban működő és gondolkodó honvéd tisztikart.*

Továbbá a jövő feladatának tartom az új szellemiségű hivatásos honvédtisztek és a tisztikar rendeltetésének és feladatainak a szolgálati törvényben való intézményesítését, emellett pedig a tiszték és a tisztikar helyének és szerepének az elvárt követelményekkel arányos kezelését is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Törvények, rendeletek

1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról. <http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/HUN%201989%20%20XXXI%20%28original%29.pdf>
2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Hadseregről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100113.TV>
2012. évi CCV. törvény a honvédek jogállásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200205.TV>
2015. évi XLII. törvény a rendvédelmi feladatokat ellátó szervezetek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1500042.TV>
- 24/2005. (VI. 30.) HM rendelet a Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatának kiadásáról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0500024.HM>
- Ideiglenes Szolgálati Szabályzat, 1949. október 15. Az Elnökség 33000/1949. számú közrendelete.
- Magyarország Alaptörvénye. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV>
- Szolgálati Szabályzat a M. Kir. Honvédség számára, 1890. július 1. Az Elnökség 3391. számú közrendelete. Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium, Budapest, 1931. Honvédségi Közlöny, 11/A–32. a.

KIADVÁNYOK

- Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.
- Eszenyi József: *A katonai pálya presztízisének alakulása*. Új Honvédségi Szemle, 2003/3.
- Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009.
- Kiss Károly: *Hadi műszótár magyar-németül és német-magyarul*. Heckenast, Pest, 1843.
- Krizbai János: *A katonai hivatás értéktartalma az önkéntes haderőben*. Hadtudomány, 2016/különszám
- Révai nagy lexikona. X. (Héroid–Jób.) Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1914.
- Rusznay József: *Kiáramlás és társadalmi visszailleszkedés*. Új Honvédségi Szemle, 1998/12.
- Szabó József – Gabriel Győző – Horváth Ferenc (szerk.): *Hadtudományi lexikon*. I–II. Magyar Hadtudományi Társaság, 1995.
- Takács Attila Géza: *A parancsnoki szerepkör és a csapatépítés felelőssége, kihívások a (poszt)modern haderőben*. Hadtudomány, 2016/különszám.